

HUQUQ TUSHUNCHASI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL

Nodira Xudoyberganova

QR To'rtkul tumani IIB JXX HQB

Xotin- qizlar masalalari bo'yicha katta inspektor, leytenant

nodiraxudayberganova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19659593>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 16-aprel 2026 yil

Ma'qullandi: 18-aprel 2026 yil

Nashr qilindi: 20-aprel 2026 yil

KEYWORDS

huquq, norma, davlat, huquqiy tizim, pozitiv huquq, tabiiy huquq, jamiyat.

ABSTRACT

Mazkur maqolada "huquq" tushunchasining mazmuni, mohiyati, uning jamiyatdagi o'рни hamda asosiy nazariy yondashuvlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Huquqning ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishdagi roli, uning belgilari va funksiyalari yoritiladi. Shuningdek, huquqni tushunishga oid pozitivistik va tabiiy-huquqiy konsepsiyalar solishtiriladi.

Huquq jamiyat taraqqiyotining muhim ijtimoiy institutlaridan biri bo'lib, u insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy vosita hisoblanadi. Har qanday jamiyatda tartib-intizomni ta'minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va inson huquqlarini himoya qilishda huquq alohida ahamiyat kasb etadi.

Huquq tushunchasi keng va ko'p qirrali bo'lib, u nafaqat yuridik, balki falsafiy, sotsiologik va siyosiy jihatlarni ham o'z ichiga oladi. Ilmiy adabiyotlarda huquqning turli talqinlari mavjud bo'lib, bu uning murakkab ijtimoiy hodisa ekanligini ko'rsatadi.

Huquq – bu davlat tomonidan o'rnatilgan yoki tasdiqlangan va barcha uchun majburiy bo'lgan xulq-atvor qoidalari tizimidir. U jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi va ularning barqarorligini ta'minlaydi.

Milliy huquqiy tizim — muayyan davlatda amal qilayotgan qonunchilik, huquqiy amaliyot, hukmron huquqiy mafkura hamda boshqa huquqiy hodisalarning tarixiy shakllangan majmuidir¹. Bugungi kunda dunyoda 200 ga yaqin milliy huquqiy tizim mavjud.

Xususan, **Rene David** huquqiy texnika va mafkuraviy omillarni asos qilib olib, huquqiy oilalarni roman-german, anglo-sakson (umumiy huquq) va sotsialistik guruhlariga ajratadi². **K. Zvaygert va H. Ketz** esa huquqiy tizimlarni ularning rivojlanishi, huquqiy tafakkur, institutlar, manbalar va mafkuraga ko'ra tasniflab, romanesk, german, skandinaviya, ingliz-amerika, sotsialistik, islom va hindu huquqiy oilalarini ajratib ko'rsatadilar. Ijtimoiy-iqtisodiy yondashuv tarafdorlari — **Karl Marks** va **Fridrix Engels** huquqni tarixiy tuzumlarga ko'ra (quldorlik,

¹ Xudoyorov, A. Huquq nazariyasi: darslik. – Toshkent: "Adolat", 2019. – 312 b.

² Turdiboev, X. va Yo'ldoshev, Q. Huquq asoslari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2020. – 256 b.

feodal, burjua va sotsialistik) tahlil qilganlar. Zamonaviy yondashuvlarda esa asosan uch asosiy huquqiy oila: kontinental, umumiy huquq va diniy huquq tizimlari ajratiladi.

Huquqiy oilalar quyidagi mezonlar asosida tavsiflanadi³:

- shakllanish tarixi;
- huquq manbalari;
- tuzilishi;
- huquqiy normalarning xususiyati.

Anglo-sakson (umumiy huquq) oilasi. Buyuk Britaniya, AQSh va boshqa ingliz huquqiy an'analariga ega davlatlarni qamrab oladi. Ushbu tizim XI asrdan boshlab sud amaliyoti asosida shakllangan bo'lib, uning asosiy manbai — sud pretsedentidir⁴. Huquq tizimi tarmoqlarga qat'iy bo'linmaydi va normalar ko'proq kazuistik (muayyan holatlarga bog'liq) xarakterga ega.

Roman-german (kontinental) huquqiy oilasi. Yevropa qit'asi mamlakatlariga xos bo'lib, uning ildizlari Rim huquqiga borib taqaladi. Bu tizimda asosiy huquq manbai — normativ-huquqiy hujjatlar, ayniqsa kodekslardir. Huquq ommaviy va xususiy sohalarga bo'linadi, normalar esa umumlashtirilgan va mavhum xarakter kasb etadi.

Musulmon huquqiy oilasi. Islom dini bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning asosini shariat tashkil etadi. Asosiy manbalari Qur'on va Sunna bo'lib, ijmo va qiyos orqali huquqiy normalar rivojlantiriladi. Bu tizimda huquqiy normalar diniy mazmunga ega bo'lib, inson xulq-atvorini tartibga solishda muhim o'rin tutadi.

Huquq axloqiy normalardan farqli ravishda majburiy xarakterga ega bo'lib, davlat tomonidan himoya qilinadi va ijro etilishi ta'minlanadi.

Huquq jamiyatda bir qator muhim funksiyalarni bajaradi:

- ✓ **tartibga soluvchi funksiya** – ijtimoiy munosabatlarni muvofiqlashtiradi;
- ✓ **himoya qiluvchi funksiya** – huquq va erkinliklarni himoya qiladi;
- ✓ **tarbiyaviy funksiya** – fuqarolarda huquqiy ongini shakllantiradi;
- ✓ **baholovchi funksiya** – xatti-harakatlarga huquqiy baho beradi.

Huquq tizimining tarkibiy elementlari quyidagilarni o'z ichiga oladi⁵:

A) Huquq Normalari- huquq normalari– huquq tizimining asosiy elementlari bo'lib, ular kengroq tuzilmalar – kichik muassasalar, muassasalar, huquq bo'limlari va bo'limlariga birlashtiriladi;

B) Huquq Tarmog'I – huquq tizimining eng katta bo'linmasi bo'lib, u jamoat munosabatlarining muayyan sohasini (sohasini) tartibga soluvchi bir hil huquq normalarlari majmuini hisoblanadi. Huquq tarmoqlariga bo'linishi uchun quyidagilar asosi hisoblanadi:

–alohida huquqiy tartibga solish sub'ekti mavjud bo'lishi, ya'ni jamiyat munosabatlarining ayrim turlari (mehnat, boshqaruv, oilaviy va boshqalar);

–huquqiy tartibga solishning maxsus uslubidan foydalanish, ya'ni huquqning ijtimoiy munosabatlarga muayyan texnika, metod, ta'sir vositasi sifatida tushuniladi.

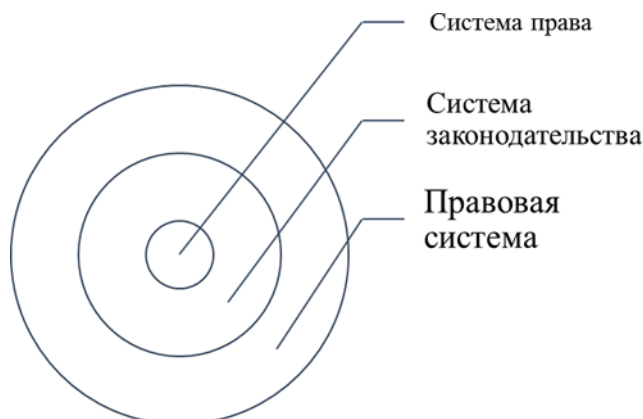
Huquq sohaslarida turli usullar yoki ularning kombinatsiyasi qo'llaniladi, masalan,

³ Turdiboev, X. va Yo'ldoshev, Q. Huquq asoslari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2020. – 256 b.

⁴ G'aniyev, S. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: "Sharq", 2018. – 284 b.

⁵ G'aniyev, S. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: "Sharq", 2018. – 284 b.

- majburiy usul (tomonlarning bo'ysunuviga asoslangan – jinoiy, ma'muriy va boshqalar);
  - dispozitiv uslub (huquqiy munosabatlar ishtirokchilarining tengligi – fuqarolik huquqi, oila huquqi asosida);
  - rag'batlantirish usuli (muayyan xulq-atvor uchun mukofot foydalanish – mehnat huquqi, ma'muriy huquq),
  - tashkil etish va konsolidatsiya usuli va boshqalar;
- kodekslashgan aktning mavjudligi, ya'ni qonunning har bir tarmog'iga mos keladigan kodeks. Masalan, Fuqarolik kodeksi, Mehnat kodeksi, Oila kodeksi va boshqalar.

1-rasm - Huquq tizimi, qonunchilik tizimi va huquqiy tizimning hajmi jihatidan o'zaro bog'liqligi

C) HUQUQNING KICHIK TARMOG'I – huquq sohasi doirasidagi ijtimoiy munosabatlarning katta, alohida qismini tartibga soluvchi huquq normalari majmuasi. Bir nechta huquq institutlarining birlashmasi hisoblanadi. Masalan, fuqarolik huquqida – mualliflik huquqi, patent, meros; konstitutsiyaviy huquqda – saylov huquqi; mehnat huquqida – pensiya huquqi; yer huquqida – konchilik, suv, o'rmon xo'jaligi va boshqalar;

D) HUQUQ INSTITUTI – ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soluvchi nisbatan kichik, ammo barqaror huquqiy normalar guruhidir. Huquq institutlari ijtimoiy hayotning alohida bo'limlari, qismlari, jihatlarini tartibga solishga chaqiriladi. Masalan, **jinoiy huquqda – zaruriy mudofaa** instituti, o'ta zaruriyat, aqldan ozish instituti; fuqarolik huquqida – harakatlarni cheklash instituti, hadya qilish, bitimlar, xarid qilish-sotish va boshqalar instituti huquqning muayyan tarmog'i sektor kodeksining boblarida aks ettirilgan;

E) KICHIK HUQUQ INSTITUTI - ma'lum bir huquq instituti doirasida muayyan turdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi tartibli huquqiy normalar to'plami. Masalan, hayot va salomatlikka qarshi jinoyatlar instituti hayotga qarshi huquq institutiga (*ona tomonidan yangi tug'ilgan bolani o'ldirish, ehtiros holatida sodir etilgan qotillik va boshqalar*), shuningdek sog'liqqa qarshi kichik huquq institutlarga (*og'ir, o'rtacha, engil zarar etkazish va hokazo*) bo'linadi.

Huquq jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omildir.

Zamonaviy jamiyatda huquqning ahamiyati yanada ortib bormoqda, ayniqsa globalizatsiya va raqamli transformatsiya sharoitida huquqiy tizimlar takomillashib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, huquq jamiyat hayotining ajralmas qismi bo'lib, u ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Huquq tushunchasi turli

nazariy yondashuvlar asosida izohlanadi, bu esa uning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi.

Huquqning samarali amal qilishi jamiyatda adolat, barqarorlik va tartibni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bois, huquqni chuqur o'rganish va rivojlantirish har bir zamonaviy davlat uchun ustuvor vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2023. – 68 b.
2. Xudoyorov, A. Huquq nazariyasi: darslik. – Toshkent: “Adolat”, 2019. – 312 b.
3. Turdiboev, X. va Yo'ldoshev, Q. Huquq asoslari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2020. – 256 b.
4. G'aniyev, S. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: “Sharq”, 2018. – 284 b.
5. Hans Kelsen. The Pure Theory of Law. – Berkeley: University of California Press, 1967. – 356 p.
6. John Rawls. A Theory of Justice. – Cambridge: Harvard University Press, 1999. – 538 p.

